

Många gruvpigor och en väderkonst

Det är nog lätt att tro att man endast hittar uppgifter om smeder och den för svensk ekonomi en gång så viktiga exportprodukten stångjärn i ett bruksarkivs räkenskaper. I själva verket är det ganska få sidor av räkenskapsböckerna som innehåller sådana uppgifter. Istället handlar en mycket stor del om till exempel den så viktiga kolningen, de omfattande transporterna som behövdes vid ett bruk, inköp av tackjärn från traktens bergsmän

samt spannmål och andra varor från städernas handelsmän. I Svartå bruks räkenskaper kan man utöver detta även hitta uppgifter om gruvarbete och malmlleveranser eftersom bruket dessutom ägde andelar i olika gruvor.

En av de gruvor som Svartå bruk stundtals ägde andelar i var Kärrgruvan (ofta med tillägget Södra eller Västra) på Guldsmedsboda allmanning, omkring 3 km söder om Svartå i Kvistbro socken, men endast ett 50-tal meter från

gränsen till Skagershults socken. Den hade sannolikt först blivit bruten på 1660–1670-talen, men sedan legat öde under många år innan Svartå bruk tillsammans med bergsmän från Dormhyttan och Mullhyttan år 1745 åter tog upp brytningen i ett gemensamt gruvlag bestående av 12 hela delar. Gruvan var då 11 famnar eller 19,6 meter djup. Malmens järnhalt låg oftast över 40% och hade en ganska hög manganhalt. Tillsammans med järnmalmen från Hässelkulla

i Vintrosa socken uppgavs den ge ett »godt och försvarligt Tackjern« trots att den var »torr och mager«.

Tramphjul vid gruvan

För malmuppfordringen användes först en handvind men inom något år byggdes även en »kran«. Det var ett tramphjul som drevs av människokraft. För vattenuppfordringen fanns en handpump men kranen kunde även nyttjas för detta ändamål. För malmbrytningen användes både krutsprängning och till en del fortfarande även tillmakning eller eldsättning. År 1748 hade man kommit ner till 25,4 meters djup och årsbrytningen uppgick till 480 lass eller 176 ton.

Berget i Kärrgruvan var dock mycket otätt vilket gjorde det svårt att använda krut vid gruvarbetet och mycket arbete gick åt till att uppförda allt vatten som tillströmmade nere i gruvan. En hästvind byggdes 1750 för att ta hand om vattenuppfordringen så att kranen fortsatt kunde brukas endast till malmuppfordringen.

År 1753 hade man nått ner till 28,5 meters djup men nu valde man att påbörja ett nytt försök i den gamla gruvans norra ände samtidigt som man slog ihop gruvlaget med en nyupptagen gruva som kallades Herrguvan och var belägen ett 80-tal meter söder om Kärrgruvan. Det nya och större bolaget fick 20 hela delar varav Svartå bruk kom att äga 8 delar. Arbetet vid gruvan pågick detta år från den 2 maj till den 27 september med 18 gruvarbetare. Malmvinsten under året uppgick till 140 ton. Men redan nästa år drabbades man av ett jordras i gruvans norra del och en mycket stor del av årets arbete gick dessutom åt till att hålla undan vattentillströmningen. Av 21 veckors arbete med 12 arbetare användes 9 veckor till vattnets avförande – så kallad kosning – varför man endast lyckades

bryta drygt 62 ton järnmalm.

En väderkonst byggs

Någon gruvbrytning kom inte till stånd under 1755 och nästföljande år köpte Svartå bruk lös alla inventarier vid gruvan från de andra delägande bergsmännen. Uppenbarligen fanns det en plan från brukets sida att fortsätta arbetet i egen regi, men det tycks inte ha blivit verklighet förrän 1759 då Svartå bruk tog ut en egen mutsedel på Kärrgruvan. Tanken hade dock varit att man redan under hösten 1758 skulle ha byggt en så kallad väderkonst vid gruvan men på grund av brist på arbetsfolk kunde arbetet först komma igång i slutet av juni 1759. Arbetet leddes av byggmästaren Johan Joensson som i arvode erhöll 400 daler kopparmynt samt 2 daler per dag i kosthåll under 74 dagar.

Vad var då en väderkonst? Alltsedan 1600-talets början hade man i Sverige använt sig av vattenkraften för att driva gruvornas pumpar. Det var dock kostsamma anläggningar då vattenkraften inte alltid fanns i gruvornas närhet utan kraften fick överföras från vattenhjulet via stänger eller så kallade konstgångar som ofta kunde bli kilometerlånga. För att slippa bygga ett vattenhjul med tillhörande dammanläggningar och konstgångar valde man vid Kärrgruvan att istället bygga en väderkvarnsliknande anläggning som skulle driva gruvans pumpar. De var inte vanligt förekommande i Sverige och av förklarliga skäl var de inte alls så tillförlitliga som en vattenkonst. Vattenkraften kunde man lagra genom att dämna upp vattnet för att använda när den behövdes, vilket ju givetvis inte gick med vindarna. Trots dessa nackdelar hade en väderkonst uppförts redan på 1650-talet i värmländska Nordmark och på 1690-talet byggdes en vid Dannemora. Dessa

hade dock övergivits inom kort. På platser utan tillgång på någon vattenkraft kunde de dock vara värdefulla, såsom vid Utö gruvor i Stockholms södra skärgård, där en väderkonst uppfördes på 1730-talet.

Väderkonsten vid Kärrgruvan kom att skötas av uppsättaren Måns Ersson som blivit undervisad om dess skötsel av byggmästaren Johan Joensson, som återkommit till gruvan från Dylta svavelbruk under fem dagar i maj 1760. Gruvbrytningen kom nu igång igen och redan under 1761 ska man åter ha kommit upp i en brytningsvolym på drygt 193 ton. Föga arbete verkar dock ha förekommit under 1762 men väl under 1763 då det omtalas att man till och med hade betalat extra dagsverkslöner för att laga väderkonsten på midsommardagen.

Under 1764 verkar man bara ha inhägnat gruvområdet med 500 famnar gärdesgård. Brytningen var dock igång igen under 1765 då man bland annat också lät täcka den nya gruvstugans tak med nytt näver. Och under 1766 köpte man fyra arbetshästar på Skänninge marknad för 912 daler att användas vid Kärrgruvans hästvind. Det året bröts också 140 ton järnmalm, men det blev också det sista året på länge som Kärrgruvan kom att brytas. Väderkonsten tycks ha skötts av uppsättaren Måns Ersson under hela denna brytningsperiod. Han var annars verksam som uppsättare vid Björkhyttan, som var Svartå bruks masugn.

Gruvans arbetare

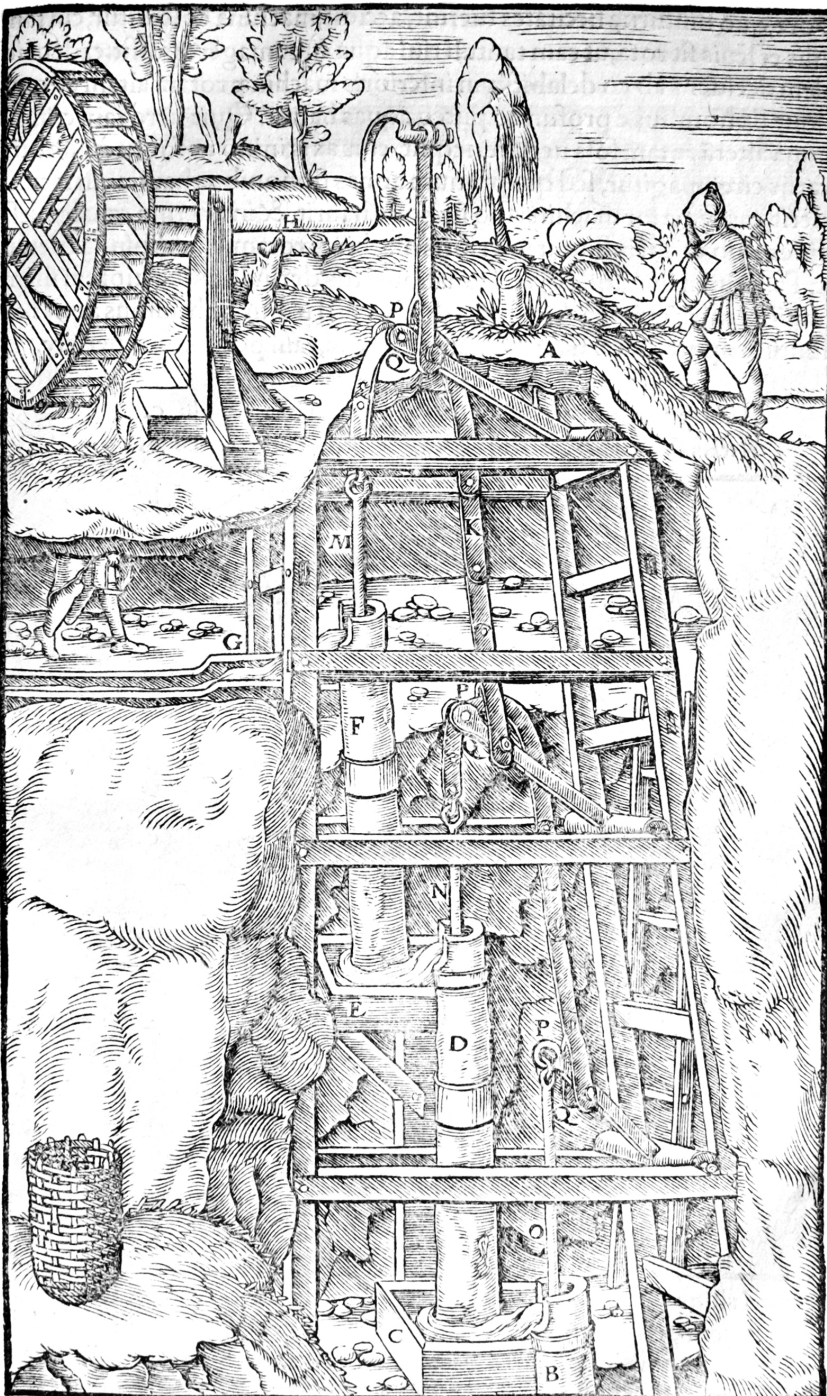
Vilka var det då som arbetade i Kärrgruvan under åren som Svartå bruk enskilt bröt gruvan? Ja, det är inte helt lätt att utifrån brukets räkenskaper säkert säga vilka som utförde arbetet. I räkenskaperna hittar man oftast bara löneutbetalningar till olika hushåll vilka i de

allra flesta fall förestods av mannen i hemmet och det var långt ifrån alltid som det var denne som utfört själva arbetet. Här tittar vi närmare på hur det såg ut under brytningsåret 1763 för att se om det går att komma lite närmare vilka de var som verkligen arbetade i gruvan. Till att börja med är det viktigt att komma ihåg att

de mindre järnmalmgruvorna på 1700-talet i allmänhet endast bröts under den varmare delen på året och kanske bara under 10–15 veckor. Gruvarbetet var alltså nästan aldrig en huvudsyssla och de flesta arbetade vid en hytta eller i skogen under resten av året.

I Svartå bruks kapitalbok från år 1763 hittar man under »Wästra

Träsnitt ur den tyske mineralogen Georgius Agricolas »De re metallica« från 1556 visande en tidig konstruktion av gruvpumpar drivna med kraft från ett vattenhjul.

Kiärrgruvans malmbrytning och forlönens omkostnadsconto« 40 personer som erhållit större eller mindre ersättningar. Tyvärr uppges det inte här exakt vilka arbeten de har utfört men några har sannolikt utfört diverse körslor till och ifrån gruvan. Störst ersättning har den ovan omnämnde uppsättaren Måns Ersson fått: 561:16 daler kopparmynt. Summan är så pass hög att det är sannolikt att det i summan ingår löner till flera personer, även om skötseln av väderkonsten i sig troligen gav en förhållandevis bra lön.

Många gruvpigor

Bland de övriga 39 personerna är det bara fem som bär yrkestitlar med direkt anknytning till gruvarbetet. Dessa bör alltså ha räknat gruvarbetet som sin huvudsyssla. Dessa fem är gruvpigorna Ingrid Olofsdotter i Svartsjöbäck (med en lön uppgående till 81:8 daler), Agneta Zachariasdotter i Limudden (46:8 daler), Catharina Persdotter (63:24 daler) och Margareta Olofsdotter (62:16 daler) samt gruvdrängen Johan Johansson (91:8 daler). Gemensamt för dessa fem arbetare är att de alla har sin huvudsakliga inkomst från gruvarbetet vid Kiärrgruvan. Större delen av de andra har andra inkomster från kolförsäljning, byggnadsarbeten, höbärgning och diverse arbeten vid bruket.

I 1763 års avräkningsbok kan man utläsa att gruvgången för gruvpigorna betalades med 1 daler 8 öre eller 40 öre per dag. Det betyder att gruvpigorna Ingrid Olofsdotter hade arbetat i 65 dagar eller nästan 11 veckor. Tyvärr avslöjar avräkningsboken inte vilken dagsverklön gruvdrängen Johan Johansson har fått men möjligen uppgick den till 1 daler 16 öre eller 48 öre, vilket betyder att han i sådana fall har arbetat i omkring 60 dagar. Den lönen är i alla fall vad

